

ΨΗΦΙΑΚΟΣ ΦΑΚΕΛΟΣ ΥΛΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ
ΤΕΥΧΟΣ 1

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2026

Γνωστικό Πεδίο: Ανθρωπιστικές Επιστήμες
Γνωστικό Αντικείμενο/επίπεδο εκπαίδευσης: Ηθική (Γυμνάσιο)

Επιστημονικός Υπεύθυνος:
Στυλιανός Βιρβιδάκης, Ομότιμος Καθηγητής ΕΚΠΑ

Επόπτρια/επόπτης:
Βάσω Κιντή, Ομότιμη Καθηγήτρια ΕΚΠΑ
Κωνσταντίνος Κορναράκης, Καθηγητής ΕΚΠΑ

Συγγραφέας:
Ιωάννης Σταματέλλος, Καθηγητής Φιλοσοφίας, Πρόεδρος Ινστιτούτου Φιλοσοφίας & Τεχνολογίας

Αξιολογητές:
Χαράλαμπος Βέντης, Αναπληρωτής Καθηγητής, ΕΚΠΑ
Εμμανουήλ Σίμος, Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Περιεχόμενα

Καλώς ήρθατε στον κόσμο της Ηθικής!.....	4
1. Πώς θα γίνουμε ενάρετοι (εισαγωγή στην ηθική του Αριστοτέλη)	5
Κείμενο 1: Τι είναι η ηθική αρετή και πώς αποκτάται; Η σημασία της «μεσότητας». ..	5
Κείμενο 2: Αρκεί να ξέρεις τι είναι σωστό; Η ιδέα της «φρόνησης»	6
Κείμενο 3: Η ευδαιμονία είναι ο τελικός σκοπός της ανθρώπινης ζωής.....	6
2. Το φυσικό δίκαιο ως πηγή αξιών και άγραφων ηθικών αρχών και η συμβατική έννοια της Δικαιοσύνης	8
Κείμενο 1: Η «φυσική κατάσταση» των ανθρώπων (Λοκ).....	8
Κείμενο 2: Τι συμβαίνει όταν δεν υπάρχει κανείς να επιβάλλει κανόνες; (Χομπς)	9
Κείμενο 3: Είναι καλό να παραχωρούμε την ελευθερία μας; (Ρουσσώ)	9
3. Πλάτων Ευθύφρων ή το κατά πόσο το «δίκαιο» μπορεί να οριστεί ως «αυτό που προστάζουν οι θεοί».....	11
Κείμενο 1: Το «Δίλημμα του Ευθύφρονα».....	11
Κείμενο 2: Είναι το όσιο το ίδιο με το αγαπητό στους θεούς; Κι αν οι θεοί άλλαζαν γνώμη; .	12
4. Το αίτημα για Ελευθερία, Ισότητα και Αδελφότητα και ο Διαφωτισμός.....	14
Κείμενο 1: Τι δικαιώματα έχει ο άνθρωπος από τη φύση του;.....	14
Κείμενο 2: Ο άνθρωπος γεννιέται ελεύθερος	15
Κείμενο 3: Η τόλμη να σκέφτεσαι μόνος σου	15
5. Ηθική, Λόγος και συναίσθημα	17
Κείμενο 1: Η ηθική πράξη πρέπει να βασίζεται στο καθήκον;.....	17
Κείμενο 2: Οι ηθικοί κανόνες δεν είναι συμπεράσματα ορθής λογικής	17
Κείμενο 3: Μπορούμε να νιώσουμε αυτό που νιώθουν οι άλλοι;	18
6. Ηθικός νόμος και ορθολογικές προσταγές (Καντ).....	20
Κείμενο 1: Ο ηθικός νόμος μέσα μας	20
Κείμενο 2: Η προσταγή του ορθού λόγου	20
Κείμενο 3: Η καθολικότητα του ηθικού νόμου και ο σεβασμός στον άνθρωπο	21

Καλώς ήρθατε στον κόσμο της Ηθικής!

Αγαπητές μαθήτριες και αγαπητοί μαθητές,

ετοιμαστείτε να ξεκινήσετε ένα ταξίδι στον κόσμο της Ηθικής. Το ταξίδι δεν θα σας πάει σε μακρινά και εξωτικά μέρη, γιατί ο κόσμος της Ηθικής είναι ο κόσμος της ζωής μας. Θα είναι, όμως, γεμάτο ιδέες, ενδιαφέροντα κείμενα, θεωρίες, παιχνίδια και ενδιαφέρουσες δραστηριότητες.

Η βαλίτσα αυτού του ταξιδιού είναι ο Φάκελος Υλικού που κρατάτε στα χέρια σας. Στον Φάκελο θα βρείτε κείμενα για όλα τα θέματα με τα οποία θα ασχοληθείτε φέτος. Στην αρχή κάθε ενότητας υπάρχει μια μικρή εισαγωγή που θα σας βοηθήσει να καταλάβετε το θέμα και στη συνέχεια ακολουθούν κείμενα, ερωτήσεις και δημιουργικές δραστηριότητες.

Τι είναι όμως το μάθημα της Ηθικής; Είναι ένα μάθημα που θα σας βοηθήσει να σκεφτείτε για διάφορα θέματα που αφορούν το καλό και το κακό, το σωστό και το λάθος. Για παράδειγμα, α) είναι σωστό να πείτε ψέματα για να προστατεύσετε μία φίλη; β) Έχετε υποχρεώσεις σε ανθρώπους που διαφέρουν από εσάς ή δεν γνωρίζετε προσωπικά; γ) Είναι σωστό να χρησιμοποιείτε την τεχνητή νοημοσύνη για τις εργασίες σας;

Ο σκοπός του μαθήματος είναι να σας φέρει σε επαφή με σημαντικά ηθικά ζητήματα, να σας προβληματίσει γι' αυτά, να σας βοηθήσει να τα συζητάτε, να σας μάθει τον τρόπο να βρίσκετε τις δικές σας απαντήσεις και να αξιολογείτε τις απαντήσεις των άλλων. Το μάθημα της Ηθικής θα σας βοηθήσει να γνωρίσετε καλύτερα τον εαυτό σας και να διαμορφώσετε την προσωπικότητά σας. Θα σας βοηθήσει να καταλάβετε πώς οι αποφάσεις μας μπορεί να επηρεάζουν όχι μόνο τη δική μας ζωή, αλλά και αυτή άλλων ανθρώπων. Επηρεάζουν επίσης και μη ανθρώπινα όντα όπως και το περιβάλλον συνολικά.

Η Ηθική δεν είναι ένα σύνολο απαρχαιωμένων και αυθαίρετων κανόνων που μας επιβάλλονται αυταρχικά για να καταστρέψουν τον αυθορμητισμό και τη χαρά της ζωής. Διαμορφώνεται μέσα στην ίδια τη ζωή, με βάση την εμπειρία όλων μας αλλά και μέσα από τις σκέψεις που γεννούν οι φιλοσοφικές και θρησκευτικές παραδόσεις. Η μελέτη της Ηθικής εκφράζει την κοινή μας επιθυμία να ζήσουμε μια καλή, ευτυχισμένη ζωή!

Ετοιμαστείτε! Το ταξίδι αρχίζει!

1. Πώς θα γίνουμε ενάρετοι (εισαγωγή στην ηθική του Αριστοτέλη)

Υπάρχουν άνθρωποι που κάνουν το σωστό επειδή νιώθουν ότι είναι χρέος τους. Άλλοι σκέφτονται τις συνέπειες που έχουν οι πράξεις πριν αποφασίσουν. Ο αρχαίος φιλόσοφος Αριστοτέλης έδινε ιδιαίτερη έμφαση στο ήθος και τον χαρακτήρα των ανθρώπων. Υποστήριζε ότι η ηθική δεν αφορά μόνο το τι κάνουμε, αλλά και το τι άνθρωποι γινόμαστε μέσα από τις πράξεις μας. Για τον Αριστοτέλη, ο τελικός σκοπός της ανθρώπινης ζωής είναι η «ευδαιμονία» και αυτό επιτυγχάνεται μέσα από μια ηθική και ενάρετη ζωή στην πράξη.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Τι είναι η ηθική αρετή και πώς αποκτάται; Η σημασία της «μεσότητας».

Όταν λέμε ότι κάποιος είναι δίκαιος ή γενναίος, τον επαινούμε. Θαυμάζουμε τους ανθρώπους που αντιδρούν σωστά και με ήθος σε δύσκολες καταστάσεις. Καταλαβαίνουμε όμως ότι αυτή η στάση δεν είναι εύκολη. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, η ηθική δεν είναι κάτι με το οποίο γεννιόμαστε. Αντίθετα, διαμορφώνεται μέσα από τη συμπεριφορά μας, η οποία βέβαια αναπτύσσει κάποιες προδιαθέσεις με τις οποίες μας έχει προικίσει η φύση. Βασίζεται στις «αρετές» μας, δηλαδή στις «ιδιότητες» του χαρακτήρα μας, τις οποίες εξασκούμε καθημερινά, μέχρι να μας γίνουν «καλές» συνήθειες (έξεις). Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι για να βρούμε τις αρετές, όπως το πώς να γίνουμε δίκαιοι ή γενναίοι, χρειάζεται να ακολουθούμε τη «μεσότητα». Αυτή βρίσκεται ανάμεσα σε δύο άκρα: την υπερβολή και την έλλειψη. Όμως το σωστό μέτρο δεν είναι μια απλή μετριοτήτα. Για να το βρούμε, χρειάζονται ελεύθερη επιλογή, σωστή κρίση, γνώση και λογική. Όπως ένας αθλητής βελτιώνεται με την προπόνηση, έτσι και ο άνθρωπος διαμορφώνει τον ηθικό χαρακτήρα του με την άσκηση στις επιλογές του.

«Η αρετή λοιπόν είναι μια έξη, που α) επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο, β) βρίσκεται στο μέσον, στο μέσον όμως το «σε σχέση προς εμάς» το μέσον αυτό καθορίζεται από τη λογική — πιο συγκεκριμένα, από τη λογική, πιστεύω, που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος: είναι μεσότητα μεταξύ δύο κακιών, που η μία βρίσκεται από την πλευρά της υπερβολής και η άλλη από την πλευρά της έλλειψης: και ακόμη, με το νόημα ότι ορισμένες κακίες αποτελούν έλλειψη και άλλες πάλι υπερβολή σε σχέση με αυτό που πρέπει, είτε στα πάθη είτε στις πράξεις, ενώ η αρετή και βρίσκει και επιλέγει το μέσον. Από την άποψη λοιπόν της ουσίας της, και όσο μας ενδιαφέρει ο ορισμός της φύσης της, η αρετή είναι μεσότητα, από την άποψη όμως του σωστού και του άριστου είναι, ασφαλώς, κάτι που βρίσκεται στο ψηλότερο σκαλί.»

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια: Βιβλία Α'-Δ'*, μτφρ. Δ. Λυπουρλής, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2006, 1107a, σ. 271.

Ερώτηση κατανόησης

Τι εννοεί ο Αριστοτέλης όταν λέει ότι «η αρετή είναι μεσότητα»;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Αρκεί να ξέρεις τι είναι σωστό; Η ιδέα της «φρόνησης»

Σημαντικές αρετές για την ηθική μας ζωή είναι η δικαιοσύνη, το θάρρος και ο αυτοέλεγχος. Πάνω από όλα όμως χρειάζεται φρόνηση, δηλαδή την πρακτική σοφία που μας βοηθά να κρίνουμε σωστά και να παίρνουμε σωστές αποφάσεις κάθε μέρα. Η φρόνηση δεν είναι απλή γνώση ούτε ένας γενικός κανόνας, αλλά η ικανότητα να κρίνουμε τι πρέπει να γίνει εδώ και τώρα, με βάση την ορθή λογική.

«Χρειάζεται όμως να προχωρήσουμε ένα βήμα πιο πέρα: Αρετή δεν είναι η έξη που βρίσκεται απλώς σε συμφωνία με τον ορθό λόγο· αρετή είναι η έξη που είναι ένα με τον ορθό λόγο· και ορθός λόγος στα θέματα αυτά είναι η φρόνηση... Από όσα λοιπόν είπαμε είναι φανερό ότι δεν είναι δυνατό να είναι κανείς αγαθός (με το αληθινό περιεχόμενο της λέξης) δίχως φρόνηση, ή να είναι κανείς φρόνιμος δίχως την ηθική αρετή.»

Αριστοτέλης. *Ηθικά Νικομάχεια: Βιβλία Ε'-Κ'.* μτφρ. Δ. Λυπουρλής, Εκδόσεις Ζήτρος, 2006, 1144b-11445a, σελ. 193-195.

Ερώτηση κατανόησης

Τι ονομάζει ο Αριστοτέλης «φρόνηση» σύμφωνα με το κείμενο;

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

Η ευδαιμονία είναι ο τελικός σκοπός της ανθρώπινης ζωής

Στην καθημερινή ζωή επιδιώκουμε πολλά πράγματα για κάποιον σκοπό. Διαβάζουμε για να περάσουμε μια τάξη, εργαζόμαστε για να εξασφαλίσουμε χρήματα, γυμναζόμαστε για να έχουμε υγεία. Φαίνεται λοιπόν ότι πολλές από τις επιλογές μας είναι ένα «μέσο» για να πετύχουμε έναν άλλο «σκοπό».

Υπάρχει όμως κάτι που το επιθυμούμε όχι ως μέσο, αλλά για το ίδιο; Ο Αριστοτέλης θεωρούσε πως υπάρχει, και αυτό είναι το «τελικό αγαθό», δηλαδή ο ύψιστος σκοπός της ζωής. Το ονόμαζε «ευδαιμονία», έννοια βαθύτερη απ' αυτό που σήμερα αποκαλούμε «ευτυχία».

«Γενικά ονομάζουμε τελικό το αγαθό που επιλέγεται πάντοτε γι' αυτό που είναι το ίδιο και ποτέ για χάρη κάποιου άλλου αγαθού. Ένα τέτοιο αγαθό είναι κατά τη γνώμη όλων ανεξαιρέτα η ευδαιμονία, γιατί αυτήν την επιλέγουμε πάντοτε γι' αυτό που είναι η ίδια και ποτέ για χάρη κάποιου άλλου αγαθού, ενώ την τιμή, την ηδονή, τη διανοητική δραστηριότητα και γενικά κάθε αρετή τις επιλέγουμε, βέβαια, και γι' αυτό που είναι (γιατί, ακόμη και αν δεν προέκυπτε κανένα άλλο όφελος από αυτές, εμείς θα τις επιλέγαμε), τις επιλέγουμε όμως και για χάρη της ευδαιμονίας, επειδή θεωρούμε ότι μέσω αυτών θα γίνουμε ευδαίμονες. Την ευδαιμονία όμως κανείς δεν την επιλέγει για χάρη αυτών, ούτε —γενικά— για χάρη οποιουδήποτε άλλου αγαθού. (...) Γίνεται λοιπόν έτσι φανερό ότι η ευδαιμονία είναι ένα τελικό αγαθό, κάτι που και από μόνο του είναι αρκετό για τον άνθρωπο: είναι το τέλος των πράξεών μας.»

Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια: Βιβλία Α'-Δ'*. μτφρ.Δ. Λυπουρλής, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2006, 1097a-1097b, σελ. 157-159.

Ερώτηση κατανόησης

Τι εννοεί ο Αριστοτέλης όταν λέει ότι η ευδαιμονία είναι το «τέλος» των πράξεών μας;

Ερώτηση προβληματισμού

Ο Αριστοτέλης γράφει ότι το σωστό μέτρο δεν είναι ίδιο για όλους. Τι κάνει τότε μια απόφαση σωστή;

Δραστηριότητα

Φανταστείτε ότι η παρέα σας αποφασίζει να δοκιμάσει μια διαδικτυακή πρόκληση που ξέρετε ότι είναι επικίνδυνη. Τι κάνετε; Αν αρνηθείτε, μπορεί να σας πουν δειλό. Αν τους ακολουθήσετε χωρίς σκέψη, υπάρχει κίνδυνος να βλάψετε τον εαυτό σας. Ακολουθώντας την ηθική σκέψη του Αριστοτέλη, συζητήστε στην τάξη:

1. Ποια στάση εδώ είναι υπερβολική και ποια δείχνει έλλειψη;
2. Ποια επιλογή δείχνει φρόνηση;
3. Τι φανερώνει η επιλογή σας για τον χαρακτήρα που θέλετε να διαμορφώσετε;

2. Το φυσικό δίκαιο ως πηγή αξιών και άγραφων ηθικών αρχών και η συμβατική έννοια της Δικαιοσύνης

Φανταστείτε μια ομάδα ανθρώπων σε ένα μέρος χωρίς νόμους, χωρίς κράτος και χωρίς κανέναν να θέτει κανόνες. Τι θα γινόταν σε μια τέτοια κατάσταση; Κάτι παρόμοιο παρουσιάζεται στο μυθιστόρημα *Ο Αρχοντας των Μυγών* του William Golding. Μια ομάδα παιδιών βρίσκεται μόνη της σε ένα νησί και προσπαθεί να οργανώσει τη ζωή της. Στην αρχή συνεργάζονται, όμως σταδιακά εμφανίζονται συγκρούσεις, φόβος και βία. Σε μια τέτοια κατάσταση, τι θα επικρατούσε; Ο πιο δυνατός ή μια κοινή αίσθηση του δίκαιου, που θα εμπόδιζε τους ανθρώπους να βλάψουν ο ένας τον άλλον; Και τελικά, αν χρειαζόμαστε κανόνες, από πού προέρχονται; Από τη φύση μας ή από συμφωνίες που κάνουμε μεταξύ μας;

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Η «φυσική κατάσταση» των ανθρώπων (Λοκ)

Ο Τζον Λοκ (1632–1704) ήταν Άγγλος φιλόσοφος που έγραψε σε μια εποχή έντονων συγκρούσεων για την εξουσία και τα όρια της. Στη *Δεύτερη Πραγματεία περί Κυβερνήσεως* (1689) εξετάζει τι είχαν οι άνθρωποι πριν δημιουργήσουν κράτη και νόμους.

«4. Για να κατανοήσουμε σωστά τον χαρακτήρα της πολιτικής εξουσίας και να τη συναγάγουμε από την απαρχή της, πρέπει να εξετάσουμε τη φυσική κατάσταση όλων των ανθρώπων. Η τελευταία είναι μια κατάσταση απόλυτης ελευθερίας στον καθορισμό των πράξεων και στη διάθεση των υπάρχοντων και των προσώπων τους, όπως ο καθένας θεωρεί σωστό, μέσα στα όρια του νόμου της φύσης, χωρίς να ζητούν την άδεια ή να εξαρτώνται απ' τη βούληση οπουδήποτε άλλου ανθρώπου. Η φυσική κατάσταση είναι επίσης κατάσταση ισότητας, όπου κάθε εξουσία και δικαιοδοσία είναι αμοιβαία και κανείς δεν διαθέτει περισσότερη από οποιονδήποτε άλλο.»

«6. Η φυσική κατάσταση διευθύνεται από τον φυσικό νόμο, που δεσμεύει τους πάντες και ο Λόγος, που ταυτίζεται με αυτόν τον νόμο, διδάσκει κάθε άνθρωπο, εφόσον θελήσει να τον συμβουλευτεί, ότι αφού όλοι είναι ίσοι και ανεξάρτητοι κανείς δεν πρέπει να προξενεί βλάβη στη ζωή, στην υγεία, στην ελευθερία και στα υπάρχοντα του άλλου.»

Λοκ, Τζ. *Δεύτερη πραγματεία περί κυβερνήσεως*. Δοκίμιο με θέμα την αληθινή αρχή, την έκταση και τον σκοπό της πολιτικής εξουσίας, μτφρ. Π. Μ. Κιτρομηλίδης. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2018, σσ. 93-94.

Ερώτηση Κατανόησης

Τι εννοεί ο Λοκ όταν λέει ότι η φυσική κατάσταση είναι κατάσταση «απόλυτης ελευθερίας» και «ισότητας»;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Τι συμβαίνει όταν δεν υπάρχει κανείς να επιβάλλει κανόνες; (Χομπς)

Ο Τόμας Χομπς (1588–1679) ήταν Άγγλος φιλόσοφος που έζησε σε μια εποχή εμφυλίων πολέμων στην Αγγλία. Στο βιβλίο του *Λεβιάθαν* (1651) περιγράφει την

«φυσική κατάσταση» του ανθρώπου ως σκληρή και δύσκολη, όπου οι άνθρωποι πολεμούν ο ένας τον άλλο. Στο έργο του *Περί του Πολίτη* (1642) λέει ότι ο κάθε άνθρωπος μπορεί να είναι σαν λύκος για τον άλλον (*homo homini lupus*). Πώς μπορεί να δοθεί λύση; Ο Χομπς προτείνει το «κοινωνικό συμβόλαιο»: οι άνθρωποι συμφωνούν να υπακούν σε κανόνες και σε μια εξουσία που τους προστατεύει.

«Το συμβόλαιο επιφορτίζει το κράτος με μια λειτουργία: να εξασφαλίσει την κοινωνική ειρήνη, επιτρέποντας σε κάθε άτομο να ζήσει μια κατά το δυνατόν ορθολογική και ελεύθερη ζωή στο πλαίσιο της έννομης τάξης. Το κράτος υπάρχει επειδή οι άνθρωποι χρειάζονται ένα εργαλείο που να τους προστατεύει, απομακρύνοντας τον κίνδυνο του βίαιου και αιφνίδιου θανάτου. Αυτή η βασική λειτουργία του κράτους καθορίζει την ενιαία μορφή και την απόλυτη ισχύ του.»

Στυλιανού, Α., «Πρόλογος». Χομπς, Τ. *Περί του πολίτη: Ή φιλοσοφικά στοιχεία για την κυβέρνηση και την πολιτική κοινωνία*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ζήτρος, 2015, σ. 17.

Ερώτηση κατανόησης

Σύμφωνα με το κείμενο, ποιος είναι ο ρόλος του κράτους και γιατί οι άνθρωποι το χρειάζονται;

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

Είναι καλό να παραχωρούμε την ελευθερία μας; (Ρουσσώ)

Ο Ζαν-Ζακ Ρουσσώ (1712–1778) ήταν Γαλλοελβετός φιλόσοφος που έζησε λίγες δεκαετίες πριν τη Γαλλική Επανάσταση, σε μια εποχή που η βασιλική εξουσία αμφισβητούνταν ολοένα και πιο έντονα. Στο *Κοινωνικό Συμβόλαιο* (1762) εξετάζει υπό ποιες συνθήκες οι άνθρωποι μπορούν να οργανωθούν σε κοινωνία χωρίς να χάσουν την ελευθερία τους, υιοθετώντας ένα είδος συμβολαίου που καθιστά δυνατή την εναρμόνιση των συμφερόντων τους και εκφράζει την κοινή βούληση.

«Διατυπώνω την υπόθεση ότι φτάνει κάποια στιγμή που τα εμπόδια, με την αντίστασή τους ξεπερνούν τη φυσική ισχύ που κάθε άτομο μπορεί να διαθέτει για την αυτοσυντήρησή

του στη φυσική κατάσταση. Τότε αυτή η πρωτόγονη κατάσταση δεν είναι δυνατό να διατηρηθεί... Αν παραμερίσουμε λοιπόν από το κοινωνικό σύμφωνο ότι δεν είναι ουσιώδες θα βρούμε ότι συνοψίζεται στο εξής: *Καθένας από μας θέτει από κοινού το πρόσωπό του και όλη του τη δύναμη κάτω από την ανώτατη καθοδήγηση της γενικής βούλησης· και ως σώμα δεχόμαστε κάθε μέλος ως αδιαίρετο μέρος του συνόλου.*»

Ζαν-Ζακ Ρουσσώ, Το Κοινωνικό Συμβόλαιο, μτφρ. Β. Γρηγοροπούλου-Α. Σταϊνχάουερ, Αθήνα: Εκδόσεις Πόλις, 2004, σ.σ. 60, 62.

Ερώτηση κατανόησης

Γιατί, σύμφωνα με τον Ρουσσώ, οι άνθρωποι δεν μπορούν να ζουν πάντα στην φυσική κατάσταση και αναγκάζονται να αλλάξουν τρόπο ζωής;

Ερωτήσεις προβληματισμού

Αν το κοινωνικό συμβόλαιο χρειάζεται τη συγκατάθεση όλων των ανθρώπων, τι γίνεται με όσους δεν συμφωνούν ή δεν πρόλαβαν να συμφωνήσουν, αφού γεννήθηκαν σε μια κοινωνία που ήδη έχει κανόνες; Ποια αντίληψη συμβολαίου σας φαίνεται πειστικότερη και προτιμότερη για την οργάνωση των ανθρώπινων κοινωνιών, του Χόμπς ή του Ρουσσώ; Γιατί θα μπορούσαμε να πούμε πως η έννοια μιας ορθολογικής συμφωνίας μεταξύ των μελών μιας κοινωνίας συμβάλλει στην ηθική ρύθμιση της ζωής τους;

Δραστηριότητα

Χωριστείτε σε ομάδες. Κάθε ομάδα έχει 5 λεπτά για να γράψει 3 κανόνες που θα ήθελε να υπάρχουν στην «ιδανική» κοινωνία της. Μετά, κάθε ομάδα παρουσιάζει τη λίστα της και συζητάτε: οι κανόνες αυτοί είναι κάτι «φυσικό» και αυτονόητο, ή κάτι που αποφασίσατε ότι είναι χρήσιμο για όλους;

3. Πλάτων *Ευθύφρων* ή το κατά πόσο το «δίκαιο» μπορεί να οριστεί ως «αυτό που προστάζουν οι θεοί»

Το «άδικο» συνήθως μας ενοχλεί και δεν το αποδεχόμαστε, ενώ το «δίκαιο» το θεωρούμε σωστό και πιστεύουμε ότι μας βοηθά να ζούμε αρμονικά με τους άλλους. Τι είναι όμως το «δίκαιο» και ποιος το καθορίζει; Στον διάλογο *Ευθύφρων*, ο Πλάτων παρουσιάζει τον Σωκράτη να συναντά τον Ευθύφρονα, ο οποίος σκοπεύει να κατηγορήσει τον πατέρα του για ένα σοβαρό αδίκημα. Με αφορμή αυτό, τίθεται ένα βασικό ηθικό ερώτημα: είναι κάτι δίκαιο επειδή το προστάζουν οι θεοί ή το προστάζουν οι θεοί επειδή είναι ήδη δίκαιο;

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Το «Δίλημμα του Ευθύφρονα»

Φανταστείτε κάποιον να πηγαίνει στο δικαστήριο για να κατηγορήσει έναν φίλο του ή ένα συγγενικό του πρόσωπο. Για τους περισσότερους αυτό μοιάζει αδιανόητο, μια προδοσία. Για τον ίδιο, όμως, είναι το σωστό. Από πού πηγάζει αυτή η βεβαιότητα; Αρκεί να πιστεύει κανείς ότι έχει δίκιο; Ή χρειάζεται να στηρίζεται σε κάτι πιο σταθερό, σε έναν ηθικό κανόνα, σε μια αρχή, σε κάτι που να μετρά περισσότερο από τη δική του γνώμη; Στο απόσπασμα που ακολουθεί, το ερώτημα αυτό τίθεται με τους όρους «όσιο» και «ανόσιο»: όσιο είναι αυτό που θεωρείται σωστό απέναντι στους θεούς, ενώ ανόσιο το αντίθετό του.

«ΕΥΘ. Εγώ, πάντως, θα έλεγα πως όσιο είναι αυτό που αγαπούν όλοι οι θεοί και ότι το αντίθετό του, αυτό που όλοι μισούν είναι το ανόσιο.

ΣΩ. Λοιπόν, Ευθύφρονα, θα το εξετάσουμε κι αυτό να δούμε αν είναι σωστό; Ή θα το προσπεράσουμε δεχόμενοι χωρίς αντίρρηση τους ορισμούς που κάποιος από μας ή οποιοσδήποτε άλλος θα υποστηρίξει πως έτσι έχουν τα πράγματα;

ΕΥΘ. Πρέπει να σκεφτούμε. Αλλά νομίζω ότι αυτό που λέω τώρα είναι σωστό.

ΣΩ. Σύντομα, φίλε μου, θα το ξέρουμε καλύτερα. Γιατί σκέψου το εξής: άραγε το όσιο είναι αγαπητό στους θεούς επειδή είναι όσιο ή είναι όσιο ό,τι τους είναι αγαπητό;»

Πλάτων *Ευθύφρων* 9e-10a, μτφρ. Ιωάννης Παπαδόπουλος, Θεσσαλονίκη:
Εκδόσεις Ζήτρος, 2024.

Ερώτηση κατανόησης

Πώς ορίζει ο Ευθύφρονας το «όσιο» και το «ανόσιο» στο κείμενο; Με ποια ερώτηση αμφισβητεί ο Σωκράτης τον ορισμό του Ευθύφρονα;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Είναι το όσιο το ίδιο με το αγαπητό στους θεούς; Κι αν οι θεοί άλλαζαν γνώμη;

Ο Ευθύφρων νόμιζε ότι είχε απαντήσει. Ο Σωκράτης, όμως, συνεχίζει την εξέταση. Αν κάτι είναι όσιο μόνο και μόνο επειδή το αγαπούν οι θεοί, τότε μήπως το σωστό εξαρτάται αποκλειστικά από τη θεϊκή βούληση;

«ΣΩ. Και περί του οσίου, Ευθύφρονα, τι έχουμε να πούμε; Δεν είναι αγαπητό, σύμφωνα με τα λεγόμενά σου, προς όλους τους θεούς;

ΕΥΘ. Ναι.

ΣΩ. Άραγε γι' αυτό (=επειδή είναι όσιο) ή για κάποιον άλλο λόγο; ΕΥΘ. Όχι, γι' αυτό (=επειδή είναι όσιο).

ΣΩ. Επομένως, δεν είναι όσιο επειδή είναι αγαπητό, αλλά αγαπάται επειδή είναι όσιο.

ΕΥΘ. Έτσι φαίνεται.

ΣΩ. Αλλά βεβαίως και επειδή το όσιο το αγαπούν οι θεοί, είναι κάτι αγαπητό και ειδικότερα αγαπητό στους θεούς.

ΕΥΘ. Βέβαια.

ΣΩ. Τότε, Ευθύφρονα, το αγαπητό στους θεούς δεν είναι όσιο, ούτε το όσιο είναι αγαπητό στους θεούς, σύμφωνα με αυτά που ισχυρίζεσαι, αλλά αυτά τα δύο διαφέρουν.

ΕΥΘ. Πώς γίνεται αυτό, Σωκράτη;

ΣΩ. Επειδή εμείς παραδεχτήκαμε ότι το όσιο αγαπάται εξαιτίας της οσιότητάς του και δεν είναι όσιο επειδή αγαπάται. Έτσι δεν είναι;

ΕΥΘ. Ναι.»

Πλάτων *Ευθύφρων* 10d-e, μτφρ. Ιωάννης Παπαδόπουλος, Θεσσαλονίκη: Ζήτρος, 2024.

Ερώτηση κατανόησης

Ο Σωκράτης καταλήγει ότι το «όσιο» και το «αγαπητό στους θεούς» είναι δύο διαφορετικά πράγματα. Ποια συλλογιστική τον οδηγεί σε αυτό το συμπέρασμα;

Ερώτηση προβληματισμού

Υπάρχουν πράγματα που θεωρείτε σωστά ή λάθος ανεξάρτητα από το τι λένε οι άλλοι; Με ποια κριτήρια το κρίνετε;

Δραστηριότητα

Χωριστείτε σε ομάδες και συζητήστε τις εξής δύο θέσεις:

α) κάτι είναι σωστό επειδή το εγκρίνουν οι θεοί

β) οι θεοί το εγκρίνουν επειδή είναι ήδη σωστό.

Κάθε ομάδα να παρουσιάσει δύο επιχειρήματα υπέρ της θέσης που ανέλαβε, μία πιθανή αντίρρηση και ένα παράδειγμα. Στο τέλος, η τάξη συζητά ποια επιχειρήματα ήταν πιο πειστικά και για ποιους λόγους.

4. Το αίτημα για Ελευθερία, Ισότητα και Αδελφότητα και ο Διαφωτισμός

Σκεφτείτε μια κοινωνία όπου κάποιοι έχουν περισσότερα δικαιώματα μόνο και μόνο επειδή γεννήθηκαν σε μια συγκεκριμένη οικογένεια ή τάξη. Οι νόμοι τούς προστατεύουν περισσότερο, η γνώμη τους μετρά περισσότερο και απαιτούν υπακοή από τους υπόλοιπους. Αυτό συνέβαινε παλιότερα, όχι μόνο στην Ευρώπη του 18ου αιώνα, αλλά και σε πολλές άλλες χώρες και σε διαφορετικές εποχές της ανθρώπινης ιστορίας. Όμως, κάποια στιγμή οι άνθρωποι άρχισαν να αμφισβητούν αυτή την τάξη πραγμάτων.

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Τι δικαιώματα έχει ο άνθρωπος από τη φύση του;

Η Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη ψηφίστηκε στις 26 Αυγούστου 1789, λίγες εβδομάδες μετά την κατάληψη της Βαστίλης. Ήταν η πρώτη φορά που μια πολιτική εξουσία προσπάθησε να ορίσει γραπτά τι δικαιούται κάθε άνθρωπος, ανεξάρτητα από την καταγωγή ή τάξη του. Ανάμεσα στα κυριότερα άρθρα της Διακήρυξης αξίζει να αναφερθούν τα παρακάτω:

Οι άνθρωποι γεννιούνται και παραμένουν ελεύθεροι κι έχουν τα ίδια δικαιώματα.

Σκοπός κάθε πολιτικής οργάνωσης είναι να διαφυλάσσει τα φυσικά και απαράγραπτα δικαιώματα του ανθρώπου. Τα δικαιώματα αυτά είναι η ελευθερία, η ιδιοκτησία, η ασφάλεια και η αντίσταση στην καταπίεση.

Κανένας δεν πρέπει να διώκεται για τις πεποιθήσεις του, ακόμη και τις θρησκευτικές, υπό τον όρο πως η εκδήλωσή τους δεν διαταράσσει την τάξη του νόμου.

Η ελεύθερη έκφραση της σκέψης και των πεποιθήσεων είναι ένα από τα πολυτιμότερα δικαιώματα του ανθρώπου. Επομένως, κάθε πολίτης μπορεί να μιλά, να γράφει και να τυπώνει ελεύθερα, εκτός από τις περιπτώσεις κατάχρησης αυτής της ελευθερίας, που ορίζονται από τον νόμο.

Λουβή Ε., & Ξιφαράς Δ., *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία (Γ' Γυμνασίου)*, Αθήνα: ΙΤΥΕ «Διόφαντος», σ. 17.

Ερώτηση κατανόησης

Τα άρθρα 10 και 11 κατοχυρώνουν την ελευθερία των πεποιθήσεων και της έκφρασης, αλλά και τα δύο θέτουν όρια. Ποια είναι αυτά τα όρια και ποιος τα ορίζει;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Ο άνθρωπος γεννιέται ελεύθερος

Ο Ζαν-Ζακ Ρουσσώ (1712–1778) ήταν ένας από τους σημαντικότερους στοχαστές του Διαφωτισμού. Στο Κοινωνικό Συμβόλαιο (1762) έθεσε ένα ερώτημα που δεν είχε απλή απάντηση: αν ο άνθρωπος γεννιέται ελεύθερος, πώς γίνεται να ζει κάτω από την εξουσία άλλων και τότε αυτή η εξουσία μπορεί να είναι νόμιμη;

«Ο άνθρωπος γεννήθηκε ελεύθερος και παντού βρίσκεται αλυσοδεμένος. Κι όποιος πιστεύει ότι είναι κύριος των άλλων δεν είναι λιγότερο δούλος. Πώς συνέβη αυτή η μεταβολή; Το αγνωώ. Τι είναι εκείνο που μπορεί να την καθιστά νόμιμη; Πιστεύω ότι σ' αυτό μπορώ να απαντήσω.

Αν δεν λογάριάζα παρά μόνο την ισχύ και τα αποτελέσματά της θα έλεγα: Όσο ένας λαός αναγκάζεται να υπακούει και δεν αντιδρά, καλώς πράττει· αλλά μόλις βρει τη δύναμη να αποτινάξει τον ζυγό και το πραγματοποιεί, πράττει ακόμη καλύτερα. Διότι, ανακτώντας την ελευθερία του με τη χρήση του ίδιου δικαιώματος με το οποίο του την αφαίρεσαν, είτε ο λαός δικαιούται να την ανακτήσει, είτε όσοι του την αφαίρεσαν δεν είχαν αυτό το δικαίωμα.»

Ρουσσώ Ζ.Ζ., *Το Κοινωνικό Συμβόλαιο*, μτφρ. Β.Γρηγοροπούλου-Α. Στάϊνχάουερ, Αθήνα: Πόλις, 2004, σ. 48.

Ερώτηση κατανόησης

Ο Ρουσσώ υποστηρίζει ότι ο λαός που αποτινάσσει τον ζυγό της εξουσίας «κάνει ακόμη καλύτερα». Με ποιο επιχείρημα το δικαιολογεί μέσα στο κείμενο;

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

Η τόλμη να σκέφτεσαι μόνος σου

Ο Ιμμάνουελ Καντ (1724–1804) έδωσε στον Διαφωτισμό μια διαφορετική οπτική: όχι τόσο στην επανάσταση ή στην αντίσταση, όσο στην απόφαση κάθε ανθρώπου να σκέφτεται μόνος του. Στο δοκίμιο «Τι είναι Διαφωτισμός;» (1784) προσπαθεί να εξηγήσει γιατί οι περισσότεροι άνθρωποι δεν το κάνουν.

«Διαφωτισμός είναι η έξοδος του ανθρώπου από την ανωριμότητά του για την οποία φταίει ο ίδιος. Ανωριμότητα είναι η αδυναμία του ανθρώπου να μεταχειρίζεται το νου του χωρίς την καθοδήγηση κάποιου άλλου. Γι' αυτή την ανωριμότητά του ο άνθρωπος φταίει όταν η αιτία της έγκειται όχι στην ανεπάρκεια του νου του, αλλά στην έλλειψη αποφασί-

στικότητας και θάρρους να μεταχειριστεί το νου του χωρίς την καθοδήγηση ενός άλλου. Sapere aude! (Να τολμάς να γνωρίζεις!) Να έχεις το θάρρος να μεταχειρίζεσαι τον δικό σου νου! Αυτή είναι η εμβληματική φράση του διαφωτισμού.»

Καντ Ι., *Τι είναι Διαφωτισμός;* μτφρ. Ν. Μ. Σκουτερόπουλος, Αθήνα: Κριτική, 1989, σ. 19.

Ερώτηση κατανόησης:

Ο Καντ λέει ότι ο άνθρωπος φταίει ο ίδιος για την ανωριμότητά του, αλλά όχι πάντα. Σε ποια περίπτωση, σύμφωνα με το κείμενο, δεν φταίει;

Ερωτήσεις προβληματισμού

Ο Ρουσσώ βλέπει το πρόβλημα στην εξουσία που ασκείται πάνω στον άνθρωπο. Ο Καντ το βλέπει στον ίδιο τον άνθρωπο που δεν τολμά να σκεφτεί μόνος του. Αν ισχύουν και τα δύο, τι πρέπει να αλλάξει πρώτα — η εξουσία ή ο άνθρωπος που τη δέχεται; Ποια φαίνεται να είναι η σημασία ηθικών εννοιών, όπως η ελευθερία, η υπευθυνότητα και τα δικαιώματα για τη σωστή πολιτική οργάνωση των ανθρώπινων κοινωνιών;

Δραστηριότητα

Φανταστείτε ότι στο σχολείο σας αποφασίζεται ένας νέος κανόνας που φαίνεται άδικος στους περισσότερους. Χωριστείτε σε ομάδες και διατυπώστε δύο επιχειρήματα για το αν οι μαθητικές κοινότητες του σχολείου δικαιούνται να αντιδράσουν και με ποιον συγκεκριμένο τρόπο. Με βάση τις απόψεις των φιλοσόφων που προαναφέραμε, συζητήστε στην τάξη: υπάρχει διαφορά ανάμεσα στο να θεωρείτε απλώς κάτι άδικο και στο να έχετε το δικαίωμα να μην το ακολουθήσετε;

5. Ηθική, Λόγος και συναίσθημα

Περπατάς στον δρόμο και βλέπεις συχνά ανθρώπους φορτωμένους με τσάντες να δυσκολεύονται να τις κουβαλήσουν. Κάποιες φορές κάτι μέσα σου σε ωθεί να σταματήσεις και να τους βοηθήσεις. Άλλες φορές, χωρίς να νιώθεις κάτι ιδιαίτερο, αποφασίζεις να βοηθήσεις επειδή ξέρεις ότι είναι το σωστό. Και στις δύο περιπτώσεις η πράξη είναι ίδια. Έχει όμως την ίδια ηθική αξία; Μια πράξη που γίνεται από συναίσθημα και μια που γίνεται από ορθολογική επιλογή, μετράνε ηθικά το ίδιο;

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Η ηθική πράξη πρέπει να βασίζεται στο καθήκον;

«Βρίσκεστε στο νοσοκομείο και αναρρώνετε από μακρά ασθένεια. Πλήττετε και είστε ανήσυχoi, οπότε η επίσκεψη του Σμιθ σας γεμίζει χαρά. Περνάτε καλά κουβεντιάζοντας μαζί του, η επίσκεψή του ήταν ό,τι ακριβώς σας χρειαζόταν. Μετά από λίγο εκφράζετε στον Σμιθ την ευγνωμοσύνη σας. Ο Σμιθ είναι ένας πραγματικά καλός φίλος, αφού μπήκε στον κόπο να σας επισκεφτεί. Ωστόσο, ο Σμιθ σας απαντά ότι κάνει απλώς το καθήκον του. Στην αρχή νομίζετε ότι αυτό το λέει από σεμνότητα, όμως, όσο περισσότερο μιλάτε, τόσο αποσαφηνίζεται ότι εννοεί αυτό που λέει. Δεν σας επισκέπτεται γιατί το επιθυμεί ή γιατί σας συμπαθεί, αλλά γιατί θεωρεί ότι “πρέπει να κάνει το σωστό”. Νοιώθει ότι είναι καθήκον του να σας επισκεφτεί, ίσως γιατί δεν γνωρίζει κανέναν άλλον που να έχει μεγαλύτερη ανάγκη της συμπαράστασης.»

Rachels J. & Rachels S., *Στοιχεία Ηθικής Φιλοσοφίας*, μτφρ. Ξ. Μπαμιατζόγλου, Αθήνα: Οκτώ, 2012, σ. 228.

Ερωτήσεις προβληματισμού

Πώς σας φαίνεται η στάση του Σμιθ; Είναι δικαιολογημένη η ανησυχία που ίσως αισθανθεί ο αρρώστος μαθαίνοντας πως ο φίλος του ήρθε να τον δει μόνο επειδή αυτό του επέβαλλε το καθήκον απέναντι σε κάποιον που χρειάζεται συμπαράσταση; Τι θα λέγατε στον Σμιθ αν ήσασταν στη θέση του αρρώστου;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Οι ηθικοί κανόνες δεν είναι συμπεράσματα ορθής λογικής

Ο Σκωτσέζος φιλόσοφος Ντέιβιντ Χιουμ (1711–1776) έγραψε την *Πραγματεία για την Ανθρώπινη Φύση* (1739) σε ηλικία μόλις είκοσι οκτώ ετών. Το έργο εξετάζει πώς λειτουργεί ο

ανθρώπινος νους και ποιος είναι ο ρόλος που παίζει η λογική στις πράξεις μας. Σ' αυτό το έργο, ο Χιουμ υποστηρίζει ότι λογική είναι, και θα έπρεπε να είναι μόνο σκλάβος των παθών, και δεν μπορεί να διεκδικήσει κανέναν άλλο ρόλο πέρα από το να τα υπηρετεί και να τα υπακούει.»

«Από τη στιγμή που η ηθική εξασκεί επιρροή στις πράξεις μας και στις επιδράσεις που δεχόμαστε ακολουθεί το ότι δεν μπορεί να παράγεται από τη λογική. Διότι η λογική από μόνη της, όπως ήδη έχουμε αποδείξει, δεν μπορεί να εξασκήσει μια τέτοια επιρροή. Τα ήθη διεγείρουν τα πάθη, παράγουν ή εμποδίζουν πράξεις. Η λογική ως τέτοια, σε αυτό το σημείο, είναι ολοκληρωτικά ανίκανη να κάνει κάτι. Οι κανόνες της ηθικότητας, ως εκ τούτου, δεν αποτελούν συμπεράσματα της λογικής μας».

Χιουμ Ντ., *Μια Πραγματεία για την Ανθρώπινη Φύση*, μτφρ. Β. Δ. Μακρυπούλιας. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ρώμη, 2016, σ. 16 (διασκευασμένο για σχολική χρήση)

Ερώτηση κατανόησης

Τι εννοεί ο Χιουμ όταν λέει ότι η λογική είναι «σκλάβος των παθών»; Ποια είναι η άποψή σας για αυτή τη θέση του Χιουμ;

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

Μπορούμε να νιώσουμε αυτό που νιώθουν οι άλλοι;

Ο Ανταμ Σμιθ (1723–1790) είναι γνωστός κυρίως ως οικονομολόγος, αλλά πριν γράψει για την οικονομία έγραψε για τη φιλοσοφία της ηθικής. Στο έργο του «Η Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων» (1759) εξετάζει τι μας κάνει να ενδιαφερόμαστε για τους άλλους και πώς.

«1. Όσο εγωιστής κι αν υποθεθεί ότι είναι ο άνθρωπος, υπάρχουν αποδεδειγμένα στη φύση του ορισμένες αρχές, σύμφωνα με τις οποίες η τύχη των άλλων παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ίδιο και η ευτυχία των άλλων καθίσταται απαραίτητη για τον ίδιο, μολονότι δεν αντλεί τίποτε από αυτήν, εκτός από την ηδονή να τη θεάται. Τέτοιου είδους αρχές είναι ο οίκτος ή η συμπόνια, η συγκίνηση την οποία νιώθουμε από τη δυστυχία των άλλων, είτε όταν την βλέπουμε είτε όταν μας κάνουν να τη διανοούμεστε με πολύ ζωηρό τρόπο. Το γεγονός ότι συχνά μας προκαλείται θλίψη από τη θλίψη των άλλων, είναι τόσο προφανές, ώστε δεν χρειάζονται παραδείγματα για να το αποδείξουμε· καθότι αυτό το συναίσθημα, όπως και όλα τα άλλα πρωτογενή πάθη της ανθρώπινης φύσης, επ' ουδενί δεν περιορίζεται στους ενάρετους και στους εύσπλαχνους, μολονότι αυτοί ίσως το νιώθουν με την πλέον εκλεπτυσμένη ευαισθησία. Κι ο μεγαλύτερος ακόμα κακούργος, και ο πλέον πωρωμένος παραβάτης των νόμων της κοινωνίας, δεν στερείται εντελώς αυτό το συναίσθημα.»

«2. Καθώς δεν έχουμε άμεση εμπειρία του τι νιώθουν οι άλλοι άνθρωποι, δεν μπορούμε

να σχηματίσουμε ιδέα του τρόπου με τον οποίο πλήττονται, παρά μόνο αναλογιζόμενοι πώς θα αισθανόμασταν εμείς οι ίδιοι σε παρόμοια περίπτωση. Τι κι αν ο αδελφός μας βρίσκεται πάνω στον τροχό των βασανιστηρίων, όσο εμείς οι ίδιοι είμαστε στην άνεση μας, οι αισθήσεις μας ποτέ δεν θα μας πληροφορήσουν για το τι υποφέρει. »

Σμιθ Α., *Η Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων*, μτφρ. Δ. Γ. Δρόσος, Αθήνα: Παπαζήση, 2012, σ. 75

Ερώτηση κατανόησης

Τι εννοεί ο Σμιθ όταν λέει ότι ακόμα και ο «μεγαλύτερος κακούργος» δεν στερείται εντελώς συμπάθεια;

Ερώτηση προβληματισμού

Μπορεί το συναίσθημα να είναι αρκετό για να ξέρουμε τι είναι σωστό και τι λάθος για όλους τους ανθρώπους;

Δραστηριότητα

Στην ταινία «Τα Μυαλά που Κουβαλάς 2» το Άγχος προσπαθεί να ελέγξει τις επιλογές της Ράιλι μέσα από υπολογισμούς και προβλέψεις, παρακάμπτοντας τα συναισθήματά της. Παρακολουθήστε την ταινία και συζητήστε σε ομάδες: αν την έβλεπαν ο Χιουμ και ο Άνταμ Σμιθ, πώς θα ερμήνευε ο καθένας τη συμπεριφορά του Άγχους; Ποιος θα έλεγε ότι το Άγχος πράττει σωστά και γιατί;

6. Ηθικός νόμος και ορθολογικές προσταγές (Καντ)

Στην καθημερινή μας ζωή συχνά χρειάζεται να αποφασίσουμε τι είναι σωστό και τι λάθος. Βρίσκεις ένα πορτοφόλι στο δρόμο. Μέσα έχει χρήματα και την ταυτότητα του ιδιοκτήτη. Το επιστρέφεις επειδή είναι το σωστό ή επειδή σκέφτεσαι ότι κάποτε μπορεί να συμβεί το ίδιο και σε σένα; Τι διαφοροποιεί την καθεμία πρόθεση; Και αν ναι, γιατί έχει σημασία το κίνητρο πίσω από μια πράξη;

ΚΕΙΜΕΝΟ 1

Ο ηθικός νόμος μέσα μας

Στον *Επίλογο της Κριτικής του Πρακτικού Λόγου* (1788), ο Ιμμάνουελ Καντ επισημαίνει κάτι πολύ σημαντικό: δίπλα στους νόμους που διέπουν τον φυσικό κόσμο υπάρχει και κάτι μέσα στον ίδιο τον άνθρωπο. Ο ηθικός νόμος δεν είναι μια εξωτερική εντολή, αλλά κάτι που μας δεσμεύει μέσα στην ίδια μας την ψυχή.

«Δύο πράγματα γεμίζουν την ψυχή με πάντοτε καινούργιο και αυξανόμενο σεβασμό και θαυμασμό, όσο συχνότερα και σταθερότερα ασχολείται μαζί τους ο στοχασμός: ο έναστρος ουρανός πάνω μου και ο ηθικός νόμος μέσα μου. Και τα δυο δεν χρειάζεται να τα αναζητώ και απλώς να τα υποθέτω έξω από το οπτικό πεδίο μου, σαν να ήταν κρυμμένα μέσα στα σκοτάδια ή στο υπερπέραν· τα βλέπω εμπρός μου και τα συνδέω αμέσως με τη συνείδηση της ύπαρξής μου.»

Καντ Ι., *Κριτική του Πρακτικού Λόγου*, μτφρ. Κ. Ανδρουλιδάκης, Αθήνα: Εστία, σ. 233.

Ερώτηση κατανόησης

Ο Καντ παρομοιάζει τον ηθικό νόμο με τον έναστρο ουρανό. Ποιο κοινό χαρακτηριστικό τους αναγνωρίζει, σύμφωνα με το κείμενο;

ΚΕΙΜΕΝΟ 2

Η προσταγή του ορθού λόγου

Στο πρώτο κείμενο ο Καντ παρουσίασε τον ηθικό νόμο ως κάτι που ο άνθρωπος αναγνωρίζει μέσα στη ψυχή του. Πώς μπορεί αυτός ο νόμος να διατυπωθεί ως γενική αρχή της ηθικής και πώς μας δεσμεύει στην πράξη;

«Η θεμελιώδης αρχή της ηθικότητας, ισχυρίζεται ο Καντ, πρέπει να ισχύει άνευ όρων, απολύτως, για κάθε έλλογο ον. (...) Οι άνθρωποι, όμως, δεν είμαστε τελείως έλλογα όντα, και έτσι, ενώ γνωρίζουμε το απόλυτο κύρος του ηθικού νόμου, μας φαίνεται επίσης ότι ο ηθικός νόμος μάς περιορίζει, κι αυτό μπορεί να συγκρούεται με την ανορθόλογη πλευρά μας. Η θεμελιώδης αρχή της ηθικότητας μας παρουσιάζεται ως «κατηγορική προσταγή». Κατηγορική, επειδή αναγνωρίζουμε πως ό,τι επιτάσσει είναι άνευ όρων, απόλυτο· αλλά προσταγή, επειδή αναγνωρίζουμε αυτό τον νόμο ως κάτι που οφείλουμε να τηρούμε, και άρα ως περιορισμό, δηλαδή ως κάτι που θέλουμε πάντοτε να τηρούμε. Η έννοια λοιπόν της κατηγορικής προσταγής δεν ταυτίζεται με την έννοια θεμελιώδους αρχής της ηθικότητας, αλλά είναι ο τρόπος με τον οποίο η θεμελιώδης αρχή της ηθικότητας παρουσιάζεται σε εμάς που είμαστε όντα έλλογα, αλλά όχι αμιγώς έλλογα.»

Paul Guyer, *Καντ, Πρόλογος*, μτφρ. Γιώργος Μαραγκός, Αθήνα: Gutenberg, 2013, σσ. 306-307.

Ερώτηση κατανόησης

Σύμφωνα με το κείμενο, ποια είναι η διαφορά μεταξύ της κατηγορικής προσταγής και της θεμελιώδους αρχής της ηθικότητας;

ΚΕΙΜΕΝΟ 3

Η καθολικότητα του ηθικού νόμου και ο σεβασμός στον άνθρωπο

Η ορθολογική προσταγή είναι μια ηθική «κατηγορηματική» επιταγή που μας λέει να πράττουμε με τρόπο ώστε οι πράξεις μας να μπορούν να γίνουν καθολικοί νόμοι και να ισχύουν για όλους τους ανθρώπους. Ταυτόχρονα, μας καλεί να δείχνουμε σεβασμό στον άνθρωπο, τον οποίο πρέπει να αντιμετωπίζουμε πάντα ως σκοπό των πράξεών μας και ποτέ μόνο ως μέσο για την επίτευξη άλλων στόχων. Στη Θεμελίωση της Μεταφυσικής των Ηθών, ο Καντ δίνει δύο διατυπώσεις:

«Πράττε έτσι σαν να επρόκειτο ο γνώμονας της πράξης σου να γίνει με τη θέλησή σου καθολικός φυσικός νόμος».

«Πράττε έτσι, ώστε να χρησιμοποιείς την ανθρωπότητα (ανθρώπινη φύση), τόσο στο πρόσωπό σου όσο και στο πρόσωπο κάθε άλλου ανθρώπου, πάντοτε συγχρόνως ως σκοπό, και ουδέποτε απλώς και μόνον ως μέσον».

Kant I., *Θεμελίωση της μεταφυσικής των ηθών*, μτφρ. Κώστας Ανδουλιδάκης, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017, σ.σ. 65, 76.

Ερώτηση κατανόησης

Σύμφωνα με την πρώτη διατύπωση, τι πρέπει να σκεφτούμε πριν πράξουμε; Στη δεύτερη διατύπωση, ο Καντ λέει να μην αντιμετωπίζουμε τον άνθρωπο «απλώς και μόνον»

ως μέσο. Τι θα αλλάξει στο νόημα αν αφαιρέσουμε τη λέξη «μόνον»; Για παράδειγμα, στις ανθρώπινες σχέσεις είναι συχνά αναπόφευκτο να χρησιμοποιούμε ο ένας τον άλλο ως μέσον για να επιδιώξουμε διάφορους στόχους, στις διάφορες συναλλαγές μας και όταν συνεργαζόμαστε. Υπάρχει ηθικό πρόβλημα όταν τον χρησιμοποιούμε «μόνο» ως μέσον, κάτι που σημαίνει πως δεν τον σεβόμαστε, δεν τον αντιμετωπίζουμε ως ίσο και μπορούμε να τον εκμεταλλευόμαστε.

Ερώτηση προβληματισμού

Δύο άνθρωποι κάνουν την ίδια πράξη, ο ένας από καθήκον, ο άλλος από συμφέρον. Τι αλλάζει μεταξύ των δύο περιπτώσεων και γιατί αυτή η διαφορά έχει ή δεν έχει σημασία;

Δραστηριότητα

Χωριστείτε σε ομάδες και επιλέξτε μία από τις παρακάτω περιπτώσεις:

- να πεις ψέμα για να αποφύγεις την τιμωρία
- να αντιγράψεις για να βοηθήσεις έναν φίλο
- να κρατήσεις κάτι που βρήκες, επειδή δεν σε είδε κανείς

Με γνώμονα την ηθική του Καντ, συζητήστε στην ομάδα:

- Ποιος κανόνας μπορεί να κρύβεται πίσω από την πράξη αυτή;
- Θα μπορούσε αυτός ο κανόνας να ισχύει για όλους;
- Υπάρχει σεβασμός στον άλλο;

Παρουσιάστε τα συμπεράσματά στην τάξη.